

Сергій Шумило

ТРИЗУБ З ХРЕСТОМ: 100 РОКІВ БОРОТЬБИ ЗА ПРАВО НА ІСНУВАННЯ

У статті досліджується питання запровадження під час державотворчих національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. тризуба як державного герба незалежної України, спроби використовувати його як символ країни. Розглядаються існуючі суперечки навколо цього. Попри опір та намагання українських лівих та більшовиків викинути хрест з тризуба, він все одно продовжував зберігатись як традиційний символ України в національній символіці. Його використовували на перших українських грошах, в українському флоті та війську. Згодом саме цей символ використовували на еміграції послідовники українського національно-консервативного гетьманського руху (прихильники Гетьманату П. Скоропадського), а також представники українських церков у діаспорі (як православні, так і греко-католики). Коли в 1939 р. Сейм Карпатської України прийняв рішення про відокремлення від Чехословаччини та проголосив повну державну самостійність Карпатської України, то в якості її державного герба так само було визнано саме тризуб з хрестом. З часів національно-визвольних змагань 1917–21 рр. в Україні і далі на еміграції тризуб з хрестом міцно увійшов до української геральдичної, історичної та релігійної традиції і став невід'ємною її складовою.

Ключові слова: тризуб, хрест, герб, Україна, УНР, Українська держава, Д. Антонович, М. Грушевський, П. Скоропадський.

100 років тому було вперше запроваджено тризуб як державний символ України. Спершу український флот запровадив цей символ ще в січні 1918 р., що регламентовано відповідним «Тимчасовим законом про флот УНР»¹. Це був перший законодавчий акт, який легітимізував офіційне використання в Україні тризуба та синьо-жовтого прапора як державних символів, що на той час ще не були офіційно затверджені. І вже спираючись на цей закон, 2 лютого 1918 року тризуб був ухвалений в якості державного герба Малою Радою УНР. А 22 березня того ж року це рішення затверджене Українською Центральною Радою². Згодом тризуб став гербом Української держави за Гетьманату П. Скоропадського (1918) і Директорії УНР (1918-1920) і зберігався українським урядом в екзилі як національний символ, аж поки не було відновлено державну незалежність України вже в 1991 році.

Проте із затвердженням тризуба в якості державного герба України 100 років тому не все йшло так гладко, через що він був прийнятий не зовсім у тому вигляді, як пропонувалось від початку.

Загальновідомо, що найдавнішими князівськими символами в Київській Русі були двозуб та тризуб. Цей символ був державним знаком князівської династії Рюриковичів. Проте, коли київський князь Володимир Великий прийняв християнство, то на деяких монетах посередині тризуба, над маківкою центрального стрижня, він почав додавати інвокаційного хреста як символ долу-

Іл. 1. Зображення тризуба з хрестом на монетах кн. Володимира Великого

© Шумило Сергій Вікторович – директор Міжнародного інституту афонської спадщини, головний редактор наукового альманаху «Афонська спадщина».

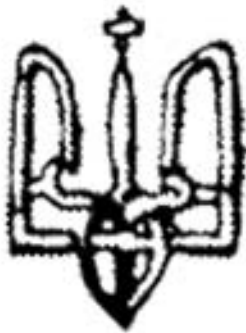

Іл. 2. Зображення тризуба з хрестом на монетах Ярослава Мудрого XI ст.

Іл. 3. Сребреник кн. Святополка, на якому зображений двозуб з хрестом

чення Київської Русі до родини європейських християнських країн. Так з'явилося зображення тризуба з хрестом. Згодом аналогічний символ, поєднаний з зображенням хреста, викарбовувався не лише на монетах князя Володимира, але й Ярослава Мудрого та Святополка. На емблемі чернігівського князя Мстислава Володимировича хрест додавався у нижній частині тризуба. Існують різні версії щодо причин появи хреста на княжому тризубі. Одні вважали, що там він опинився випадково. Інші, що це навмисно князі Володимир та Ярослав карбували хрест над тризубом як символ сакралізації їхньої монархічної влади та спорідненості з іншими європейськими християнськими династіями. Як би там не було, але з падінням історичної Київської Русі цей символ княжої влади поступово було забуто³.

Іл. 4. Зразок тризуба на монетах

Іл. 5. Тризуб на монетах

Іл. 6. Символ Чернігівського Князя Володимира Ярослава Мудрого князя Мстислава Володимировича

Проте символіка хреста ніколи не сходила з української геральдики, підкреслюючи історичну тяглість та христоцентричність української національної традиції та культури. Досить цікавим у цьому відношенні був і герб гетьмана Богдана Хмельницького, який за формою нагадував тризуб, увінчаний хрестом. Використовувався хрест і на більшості гербів та корогв українських козацьких полків, козацької старшини та гетьманів, набувши таким чином ознак традиційного українського національного символу. Це відповідало усталеній європейській геральдичній традиції, через що на більшості гербів та прапорів європейських держав зображувався хрест.

На початку XX ст., коли розпалась Російська імперія і відновлено державну незалежність України, було запропоновано відродити й історичний символ Русі-України – тризуб св. Володимира Хрестителя. Одним з головних ініціаторів цієї ідеї став видатний український вчений, професор і громадсько-політичний діяч Дмитро Володимирович Антонович (1877 – 1945), син видатного історика і етнографа Володимира Антоновича.

Лл. 7. Герб гетьмана Богдана Хмельницького в літописі Самійла Величка, який віддалено нагадує тризуб з хрестом

Лл. 8. Герб гетьмана Івана Мазепи, який віддалено нагадує тризуб з хрестом

Уже відразу після проголошення I-го Універсалу Української Центральної Ради (УЦР) від 10 (23) червня 1917 р. про державну автономію України постало питання про розробку і затвердження символіки, якою має послуговуватись нова українська влада. Розпочались консультації і дискусії, однак єдиної позиції вироблено не було.

У листопаді 1917 р., після виходу III-го Універсалу та проголошення Української Народної Республіки (УНР), при Центральній Раді було створено спеціальну геральдично-прапорну комісію, яка мала розробити державний символ України. Проте вона одразу розділилась на кілька протилежних таборів. Прихильники історичного підходу на чолі з Д. Антоновичем та Г. Нарбутом наполягали на тому, щоб затвердити в якості герба України історичний символ Київської держави⁴. Представники іншого напрямку (переважно соціалісти) вважали, що нова республіканська система і революційні соціалістичні перетворення у ній повинні виражатися новими символами нової республіки.

Як писав тоді М. Грушевський: «Відновлюючи нашу стару українську державність ми не відновлюємо нашої гетьманщини, ми хочемо творити новий лад, нові державні й громадські форми, і емблема (знак) того мусить бути нова, щоб не було підозріння в замислах відродження старого»⁵.

Серед пропозицій були проекти герба у вигляді щита з тридцятьма зірками – за кількістю українських земель (на зразок США) або щита з сімома зірками – за кількістю літер в слові «Україна», інші пропонували на щиті зображення літери «У» тощо. Михайло Грушевський запропонував у якості герба України альтернативний варіант – посередині герба зобразити золотий плуг, який мав символізувати «творчу мирну працю в новій Україні» (за аналогією до герба Ліберії – «республіки визволених з неволи негрів») та новий республікансько-соціалістичний лад⁶. Навколо плуга пропонувалося розташувати старі символи – козака з мушкетом, арбалет, тризуб, лева, озброєного вершника на коні. Вінчати ці розташовані на гербовому щиті символи повинен був голуб з оливковою гілкою в дзьобі, а з обох боків запропонованого герба мали стояти «символи трудящого народу – жінка з серпом по одній стороні й робітник з молотом по другій»⁷.

Відбулися жваві дискусії, в ході яких перемогла пропозиція саме Антоновича, який обіймав на той час посаду товариша голови Центральної Ради, а невдовзі зайняв пост міністра морських справ УНР. Подробиці тих суперечок описав у своїх споминах Микола Ковалевський, майбутній міністр земельних справ УНР: «Постановлено було зробити дві печатки – велику для особливо важних актів і малу для поточної праці. Обидві печатки мали в собі Тризуб Володимира, при чім зав'язалась живіша дискусія над справою хреста на Тризубі. Думки наших знавців поділилися ... Більшість погодилась на тому, що власне Тризуб, залишений нам суверенними князями Київської Русі, повинен і тепер бути гербом української держави і символом наших визвольних змагань»⁸.

Грушевський, який на початку просував у якості герба «золотий плуг» і наполягав,

що державна символіка має пропагувати «нові державні й громадські форми», «щоб не було підозріння в замислах відроджування старого», після тривалих дискусій теж погодився. У газеті «Народна воля» вже 25 листопада 1917 р. він писав: «Народна Українська Республіка, поставивши завданням об'єднати в самостійній Українській державі українські землі й відновити повноту культурного й політично-національного життя, бере за герб старий знак Володимира Великого»⁹.

Здавалося, історична справедливість восторжествувала. Невдовзі Володимирів тризуб уперше з'явився на українських грошових банкнотах. Ухвалою Центральної Ради від 19 грудня 1917 року було вирішено випустити перші кредитні білети номінальною вартістю 100 карбованців. Уже з 24 грудня 1917 р. (6 січня 1918 р. за н.ст.) в обіг вийшла перша банкнота Української Народної Республіки – 100 карбованців, на якій було у двох місцях зображено тризуб з хрестом (по центру і ліворуч). Це були перші українські паперові гроші. У тодішньому офіційному описі банкноти сказано: «сітка передньої частини квитка ... складається з хвилястих ліній, і в ній знаходяться білі відбитки Володимирського знаку»¹⁰. Цей знак, як і на деяких давньоруських монетах кн. Володимира Хрестителя, увінчувався на маківці хрестом.

Автором ескізів цих перших українських паперових грошей був відомий художник Георгій Нарбут (1886–1920), ім'я якого тісно пов'язане з епохою відродження українського національного мистецтва. Вивчаючи стародавні монети, він обрав саме герб

Гл. 9. Перша банкнота України: державний кредитний білет УНР – 100 карбованців. Художник Г. Нарбут. Період обігу – з 5 січня по 24 вересня 1918 р.

київського князя св. Володимира Хрестителя – тризуб з хрестом. Саме його і було зображено на перших українських грошах.

З затвердженням і запуском в обіг першої грошової банкноти УНР де-факто зображення тризуба вперше увійшло в офіційні документи Української держави. Невдовзі, на пропозицію міністра морських справ УНР Д. Антоновича, було затверджено військово-морський прапор України, який складався з двох смуг: синьої та жовтої, на синій смузі якого містився золотого кольору Володимирів тризуб з хрестом. Це

зображення було офіційно запроваджене законом про флот УНР від 14 (27) січня 1918 р.¹¹ Так, тризуб, не будучи ще затверджений як державний герб, удруге з'явився як офіційний символ, що і вирішило подальшу долю державного символу України.

У цей час Центральна Рада 9 (22) січня 1918 року ухвалила IV Універсал, за яким УНР проголошувалась самостійною державою. Поставало нагальне питання про затвердження державного герба. Однак зображення тризуба з хрестом, який використовувався вже на паперових грошах та військово-морському прапорі України, викликало, під впливом більшовицьких та атеїстично-антирелігійних настроїв, шалений спротив частини соціалістичного керівництва Центральної Ради на чолі з М. Грушевським та В. Винниченком. Ескіз перших паперових грошей було піддано жорсткій критиці через те, що на них було зображено тризуб з хрестом. «Рисівник [тобто – Г.Нарбут. – авт.] непотрібно додав до цього знаку хрестик, що стоїть на декотрих монетах Володимира Великого над цим знаком», а тому, на його думку, «на 100 карбованцевих білетах він [тризуб] рисівникові не вдався», – критикував першу банкноту Грушевський¹².

Нового загострення суперечки навколо тризуба з хрестом набули під час прийняття закону про військово-морські сили УНР. Ось як згадував про ті події Д. Антонович: «Я вніс на затвердження УЦР проект прапора, на якому вперше, як герб, був зазначений тризуб. Пізніше це дало привід використати тризуб для державного герба, що тоді ще усталений не був /.../ І я скористався цим, щоб в інтересах, голов-

ним чином естетичних, провести як державний герб знак святого князя Володимира, так званий тризуб» (Д. Антонович. Зі спогадів)¹³.

У якості головного символу Д. Антонович пропонував розмістити на синій смузі золотий знак святого Володимира з хрестом угорі. Але деякі члени Центральної Ради не погодились і поставили вимогу – прибрати хрест. Категорично не хотів підтримувати пропозиції Антоновича і його запеклий супротивник В. Винниченко, який не приховував своїх прокомуністичних уподобань.

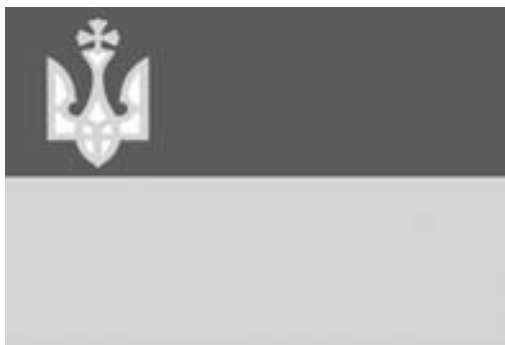
У відповідь Михайло Білинський, який згодом став контр-адміралом та міністром морських справ УНР, та інші члени Генеральної Морської Ради заявили, що без хреста українські моряки просто не вийдуть у море¹⁴. Проти такого аргументу в соціалістів забракло слів. Боротьба за хрест увінчалася успіхом. Антоновичу та Білинському вдалося відстояти позицію Морської Ради на зображення на прапорі українського військового флоту Володимирового тризуба з хрестом¹⁵.

У результаті, як уже було сказано, у січні 1918 р. було ухвалено «Тимчасовий закон про флот УНР», в якому, зокрема, зазначалось, що «Прапором Української військової флоти є полотнище в двох: жовтому і блакитному кольорах. В кряжі блакитного кольору історичний золотий тризубець часів Українсько-Руської держави Х ст.»¹⁶ Наказом № 8 від 13 березня 1918 року по Морському відомству УНР прапор з зображенням тризуба з хрестом був запроваджений на всьому Українському військово-морському флоті¹⁷.

Як згадував згодом колишній заступник міністра морських справ УНР та голова комісії при морському міністерстві з розробки українських державних прапорів Святослав Шрамченко (1893 – 1958), хрест на тризубі та прапорах для них мав важливе значення ще й як «традиція, що походить від того хреста, який був на запорозьких прапорах, під якими вони плавали на чайках по Чорному морю в дні далекої славної минувщини»¹⁸.

Під впливом запровадження військово-морського прапора УНР почали схожі прапори з зображенням тризуба з хрестом використовувати й окремі піхотні та кінні українські полки. Зокрема, 2-й Запорозький полк, яким тривалий час командував полковник Петро Болбочан, в усіх боях використовував прапор з вишитим на ньому тризубом з хрестом.

Проте в державній символіці УНР керівники соціалістичної Центральної Ради під впливом атеїстично-антирелігійних настроїв з Володи-

Лл. 10. Прапор Українського військового флоту УНР, затверджений 14 січня 1918 р.

Лл. 11. Пам'ятна нагрудна відзнака «Запорозець» українського флоту УНР, Одеса, 1918 р.

Лл. 12. Прапор 2-го Запорозького полку, яким тривалий час командував полковник Петро Болбочан

мирового герба таки усунули хрест. Було віддано перевагу гербу Володимира, який використовувався за язичницьких часів, ще до прийняття ним християнства.

Відступивши з Києва під натиском більшовицьких армій Муравйова, які 25 січня (7 лютого н. ст.) захопили столицю, у залізничному вагоні на вокзалі у Коростені під час засідання Ради Міністрів УНР 12 (25) лютого 1918 р. було затверджено ухвалу: «Внести в Раду закон про установлення для Української держави прийнятого морським флотом герба Володимира Великого (без хреста)»¹⁹. Як бачимо, уряд УНР при затвердженні державного герба України спирався на попередній закон про «прийняття морським флотом герба Володимира Великого». При цьому в постанові наголошується, що новий герб уже має бути «без хреста». Цей наголос в ухвалі підтверджує наявність суперечок з цього приводу серед членів Центральної Ради.

У той же день і в тому ж місці відбулось засідання Малої Ради УНР, яка затвердила наступний законопроект: «Гербом Української Народної Республіки приймається знак Київської Держави часів Володимира Святого»²⁰. Про хрест тут уже не йшлося, він був вилучений з герба попередньою ухвалою.

Для соціалістів з Центральної Ради це був символічний поворот у бік ідеології атеїзму та акт відмови від тисячолітньої християнської традиції. А водночас і відмови від спадщини та цивілізаційного вибору святого Володимира Хрестителя, держава якого набула найбільшого розквіту і могутності саме після запровадження християнства. Як згодом вважав митр. Андрей Шептицький, тризуб почав символізувати «волю», однак воля без хреста виявилася швидше волею антипода Христа, що не є справжньою свободою²¹.

Суперечки навколо збереження хреста в державному гербі України яскраво відображають ті революційні настрої і процеси, які в 1917 – 1918 рр. вирували як в середовищі тогочасних українських політиків, так і в суспільстві в цілому. Знаючи ці подробиці, легше зрозуміти, чому населення України так легко змогло в значній своїй частині піддатись більшовицькій пропаганді, а згодом на їхній заклик почати масово скидати хрести та руйнувати церкви по всій країні.

Оскільки Мала Рада УНР мала повноваження лише як виконавчого органу Української Центральної Ради та діяла між пленарними засіданнями останньої, готуючи проекти рішень для затвердження на сесії УЦР, то її рішення про державний герб України мало бути остаточно ухвалене Центральною Радою. Тому після вигнання з Києва за допомоги німців більшовиків і повернення до столиці Центральної Ради на початку березня 1918 р. було відновлено обговорення питання про державний герб України. 12 березня М. Грушевський доручив розробити проекти малюнків герба та печатки своєму приятелю – художнику Василю Кричевському²². Грушевський особисто контролював процес розробки ескізів і вносив до нього свої корективи. І вже через десять днів, 22 березня 1918 р., ці проекти були затверджені Центральною Радою²³. Відповідно до попередніх пропозицій і рішень членів Малої Ради, хрест було вилучено з герба.

Ситуація трохи змінилася, коли через місяць, 29 квітня 1918 р., в Україні до влади прийшов Гетьман Павло Скоропадський, який на противагу соціалістичним ідеям сповідував консервативні українські християнські цінності. Християнство було оголошене «первенствующою» релігією Української держави²⁴.

Саме в цей день, 29 квітня, в Севастополі на більшості кораблів Чорноморського флоту і було скинуто червоні прапори та піднято українські синьо-жовті з зображенням на них тризубом з хрестом.

Оскільки в часи правління Гетьмана П. Скоропадського новий державний герб так і не було остаточно затверджено, то в різних державних установах використовувались обидва варіанти тризуба – з хрестом і без хреста.

Так, було розроблено в якості офіційних регалій Гетьманської влади окремий герб з зображенням тризуба, посередині якого розміщувався щит з родовим гербом Скоропадських, а увінчував його угорі хрест. Таким чином офіційним символом влади гетьмана пропонувалось запровадити видозмінений тризуб з хрестом²⁵.

18 липня 1918 року гетьман П. Скоропадський підписав новий «Закон про військово-морський прапор Української держави», яким затверджувався новий зразок прапора військово-морських сил України: на білому полотнищі великий синій хрест, який розділяє його на чотири рівні частини, і в верхній лівій частині синьо-жовті смуги з Володимирівим тризубом з хрестом посередині²⁶. Як сказано було у підписаному гетьманом законі: «Національний прапор держави складається з синьої і жовтої горизонтальних смуг, в центрі якого міститься золота печатка Св. Володимира з Хрестом»²⁷. Таким чином, у цьому законі, крім опису українського військово-морського прапора, подано ще й опис державного герба, тобто тризуба з хрестом²⁸. Оскільки офіційно Великий герб Української держави так і не було затверджено, то саме цей закон на перехідний період встановлював зображення офіційного герба Української держави.

Іл. 13. Воєнно-морський прапор України, затверджений П. Скоропадським 18 липня 1918 р.

У зверненні до відповідних державних установ Української держави Військовий міністр генерал-поручик Олександр Рогоза тоді видав наступний наказ: «Ясновельможний Пан Гетьман в присутності Своїй у місті Києві 16 липня зізволив затвердити малюнок Військового прапора по прикладеному описанню. Оголошуючи про це, приписую на Військових судах підняти цей прапор, з'являючийся однині емблемою нашої Держави»²⁹.

Іл. 14. Тризуб з хрестом на формі офіцерських чинів українського флоту, 1918 р.

Як писав український емігрантський історик та член-кореспондент Українського Геральдичного Товариства Володимир Трембіцький, «новинкою в оформленні державних прапорів України було покладення знаку хреста (грецької форми) на середній зуб державного герба (тризуба). Це, по-перше, засвідчило тісний зв'язок Української Держави з християнським світом;

Іл. 15. Штандарт гетьмана на морі

Іл. 16. Прапор Воєнного Міністра Української Держави

по-друге, сприймалось як протиставлення до антихристиянського (безбожницького) характеру новопосталої советської влади в Росії; і, по-третє, підкреслювало спадковість Української Держави по старій Київській Русі св. Володимира Великого та Ярослава Мудрого»³⁰.

Іл. 17. Прапор гетьмана як адмірала флоту

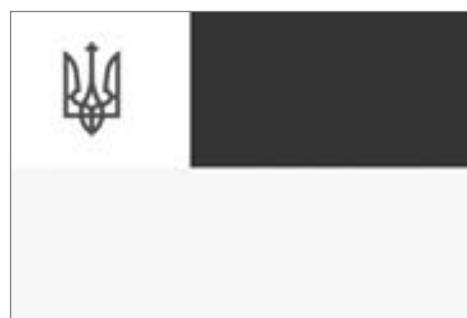
Іл. 18. Прапор командувача Чорноморським флотом

17 вересня 1918 р. П. Скоропадський затвердив ще й офіційні прапори Воєнного та Морського міністрів Української держави, штандарт гетьмана на морі, прапор гетьмана як адмірала флоту, прапор командувача Чорноморським флотом, прапор начальника головного Морського штабу та інші. На всіх цих прапорах, як і на штандарті гетьмана, розташовувався Володимирів тризуб з хрестом.

Тоді ж П. Скоропадський затвердив офіційні прапори дипломатичного корпусу Української держави: прапор посла – національний прапор, в середині якого біле коло, а в центрі кола золотий **тризуб св. Володимира з хрестом**; прапор глав дипломатичних місій (посланців) Української держави – національний прапор, в лівому верхньому куті якого на білому полі золотий **тризуб св. Володимира з хрестом**³¹. Ці знамена, згідно з законом, мали бути введені в усі українські дипломатичні установи в Українській державі та за кордоном. Саме ці символи з зображенням на них тризубом з хрестом мали репрезентувати Україну на міжнародному рівні по всьому світу.

Іл. 19. Прапор посла Української держави

Іл. 20. Прапор посланників (голів дипломатичних місій) Української держави

З метою розробки нового державного герба за дорученням Гетьманського уряду було утворено спеціальну комісію на чолі з товаришем державного секретаря Української держави М. Могилянським. До неї також було залучено професора В. Модзалевського, художника Георгія Нарбута та інших³². Ця робоча група, визнавши незадовільними з естетичної та геральдичної точки зору попередні республіканські символи УНР, вироблені В. Кричевським, розпочала розробку нових проектів печатки та герба Української держави, які мали символізувати спадковість як з УНР, так і з Київською Руссю та Козацькою державою XVII – XVIII ст.³³ Автори проекту по центру на восьмикутному тлі пропонували зобразити стару емблему Запорозької січі

– козака з мушкетом на плечі, а над ним, у верхній частині, розмістити невеличкий тризуб Володимира Святого. Розроблявся і проект Великого Герба Української Держави, але його малюнок та опис не збереглися. Ці проекти викликали низку критики з боку інших фахівців. Вони так і не були остаточно затверджені Радою Міністрів і не вступили офіційно в силу³⁴. І хоча на них пропонувалось залишити зразок тризуба, затверджений попередньою республіканською владою УНР, на багатьох інших символах Української держави було офіційно затверджено тризуб з хрестом³⁵.

Однак після антигетьманського перевороту та приходу до влади в грудні 1918 р. просоціалістичної республіканської Директорії, яка під час повстання навіть опиралась на допомогу більшовиків, хрест поступово знову було демонтовано з символіки України.

Хоча, демонтаж хреста відбувався не одразу. Так, прийшовши до влади, Директорія УНР спочатку деякий час продовжувала частково використовувати символіку Гетьманату. Зокрема, наказом по Морському відомству № 10/1 від 3 січня 1919 р. було визнано герб та прапор, затверджені ще урядом П. Скоропадського: «Наказую лічити прапором Воєнної Фльоти Української Народної Республіки прапор, затверджений 18 липня 1918 року»³⁶. Тобто було залишено в якості символу тризуб з хрестом. Однак вже через кілька тижнів законом № 79/1 від 25 січня 1919 р. Директорія скасувала це рішення, відмінивши закон від 3 січня того ж року в частині вживання тризуба з хрестом³⁷.

Так само 26 січня 1919 р. військовий міністр УНР генерал-хорунжий Олександр Греков окремим наказом затвердив кокарди для старшин і козаків армії УНР, які проіснували в армії з січня по червень 1919 р. У наказі, зокрема, наголошувалось: «Наказую всьому війську У.Н.Р. носити кокарду згідно з доданим малюнком... На середині блакитного поля Герб України з хрестом»³⁸.

Ця кокарда з зображенням тризуба з хрестом проіснувала в армії Директорії УНР півроку. Проте вже наказом від 30 червня 1919 року було введено новий зразок кокарди без хреста³⁹.

Невдовзі по тому владу в Україні остаточно захопили більшовики, які утворили т. зв. «УСРР». Використання хреста не тільки було прибрано з державної символіки, але й заборонено вживати та використовувати. Всі ці акти «хрестоборництва» були досить символічними. Як наголошував д-р Іван Ортинський, для України хрест є славою і символом Воскресіння, адже згідно з Євангелієм воскресіння можливе лише через хрест і во Христі⁴⁰. Колишні наші предки – давньоруські воїни і запорозькі козаки, князі і гетьмани ніколи не вирушали у похід без хреста. Для них він був духовним символом перемоги. Під його захистом вони не боялися йти у бій і дуже часто перемагали. Керманічі-соціалісти з Центральної Ради УНР, а потім і більшовицькі лідери т. зв. «УСРР» на початку ХХ ст. відмовились від цього засадничого принципу, від традиційного сакрального символу українського народу. Вони хотіли збудувати державу без віри в Бога і без хреста...

З цього приводу митрополит Андрей Шептицький писав в 1941 р.: *«Не знати з якої ініціативи і для якої причини українські патріоти носять часом малу відзнаку тризуба без хреста. Коли св. Володимир і по ньому всі українські князі уживали як державного знаку тризуба з хрестом, треба признати тризуб без хреста за символ повороту до поганства і за сумний признак переваги безбожницьких течій серед нашої нещасної суспільності. Може бути, що прихильники того поганського символу посилаються на те, що такого символу вживала Українська Центральна Рада з 1917 і 1918 р. Таке виправдання не мало би ніякої*

Лл. 21. Какарда військ Директорії УНР, затверджена 26 січня 1919 р.

рації. Центральна рада припустилася багатьох помилок і, зокрема, під впливом засідаючих у ній безбожників спричинила національну руйну і допомогла більшовикам запанувати над Україною. Хотіти повторювати її помилки було би нерозумною політикою. Подібним проявом безбожництва буває заміна словом « Слава Україні!» відвічної похвали, відданої Христу: « Слава Ісусу Христу!» Очевидно, ніхто з українців не може мати нічого проти поклику « Слава Україні!» але тим словом замінити акт релігійного прославлення Христа є виразною тенденцією усунути Христа і поставити батьківщину на його місце, значить є ознакою виразної безбожницької тенденції, що обманює наївних українських патріотів» (від Митрополичого Ординаріату, 06.09.1941 р.)⁴¹.

Так само наголошував і колишній міністр освіти УНР, а згодом православний митрополит Іларіон (проф. Ів. Огієнко). В одній зі своїх праць він писав: «Побили себе ми самі... Соціалістичний шал охопив увесь Схід, у тому числі й Україну. Прокинувся віковичний український дух руйни, дух ламання всіх основ життя. Гору над життям захопили соціалісти, всякі ліві, а вони завжди проповідували безбожжя, завжди виступали проти Церкви, особливо проти духовенства. Розсудливі голоси муслили були поховатися, гору взяли крикуни та руйніники, всякі демагоги»⁴². Огієнко часто наголошував, що хрест є невід'ємною складовою старокиївського, а отже, українського герба, і всюди намагався популяризувати використання тризуба з хрестом. Вже будучи православним митрополитом, він навіть на архієрейській панагії зображував цей символ святого Володимира Хрестителя, обов'язково увінчаний на маківці хрестом.

Попри намагання українських лівих та більшовиків за будь-яку ціну викинути хрест з тризуба, він все одно продовжував зберігатись як традиційний символ України в національній символіці. Зокрема, саме цей символ використовували на еміграції послідовники українського національно-консервативного гетьманського руху (прихильники Гетьманату П. Скоропадського), головним гаслом яких був оклик: «Бог, Гетьман, Україна». З 1920 року ними було запроваджено «Знак Союзу гетьманців-державників» — почесну відзнаку, яка вручалась членам еміграційного об'єднання прихильників українського Гетьманату. У середині цієї відзнаки був зображений Володимирів тризуб із хрестом. Використовувався тризуб з хрестом і на відзнаках Української Галицької Армії (УГА).

Коли 15 березня 1939 р. Сейм Карпатської України прийняв рішення про відокремлення від Чехословаччини та проголосив повну державну самостійність Карпатської України, то в якості її державного герба так само було визнано саме Володимирів тризуб з хрестом. Продовжував використовуватись цей символ (тризуб з хрестом) на еміграції і представниками українських церков (як православних, так і греко-католицької) та інших українських організацій діаспори. Найяскравішим проявом збереження такої традиції є відома мозаїка з зображенням святого князя Володимира Київського у ватиканському соборі святого Петра у Римі, яке міститься на стіні храму біля вівтаря св. Еразма. На ньому вбрання св. Володимира оздоблене зображенням золотого тризубу з хрестом на маківці.

Іл. 22. Знак Союзу гетьманців-державників, 1920 р.

Іл. 23. Герб самостійної Карпатської України 1939 року з зображенням тризуба з хрестом

Лл. 24. Мозаїка святого князя Володимира Київського у ватиканському соборі святого Петра у Римі з зображенням золотого тризуба з хрестом

Один з сучасних проектів Великого Державного Герба України у поєднанні з тризубом з хрестом

З часів національно-визвольних змагань 1917–21 рр. в Україні і далі на еміграції тризуб з хрестом міцно увійшов до української геральдичної, історичної та релігійної традиції і став невід'ємною її складовою.

З відновленням Україною державної незалежності поновились і суперечки щодо того, яким має бути державний герб країни. 19 лютого 1992 р. Верховна Рада України, взявши за основу колишній герб УНР, затвердила своєю постановою проект Малого герба України у вигляді золотого тризуба (без хреста) на синьому щиті. Проте Конституцією України, яка була затверджена 28 червня 1996 р., передбачено, окрім Малого, наявність ще й Великого Державного Герба України. Згідно зі ст. 20 Основного Закону головним елементом Великого Державного Герба України повинен бути Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий герб) з урахуванням герба Війська Запорозького, яким є зображення козака з мушкетом. Проте ця вимога Конституції не була виконана. Великий герб і досі не прийнято. Неодноразово розроблялись різноманітні його проекти. Серед них і такі, де зображувався тризуб з хрестом. Зокрема, в 2009 р. у Верховній Раді було зареєстровано законопроект народного депутата Оксани Білозір, яким пропонувався герб з зображенням тризуба з хрестом. Як обґрунтувала свій законопроект народний депутат: «В основу Великого Державного Герба України покладений Малий Державний Герб України (золотий тризуб), увінчаний символом християнства – хрестом, що відображає апостольність християнської віри Київської Держави, захист Божественної сили над українським народом та землею. Тризуб – знак княжої держави Володимира Великого, символізує єдність небесної і земної, духовної і природної сфер Українського світу»⁴³.

Не прийнявши Великого герба, в Україні офіційним державним символом досі лишається лише Малий герб у вигляді тризуба без хреста.

Україна є однією з небагатьох європейських держав, влада якої ще 100 років тому добровільно викинула зі своєї державної символіки традиційний для України і Європи символ – хрест. Якщо ми поглянемо на герби та прапори європейських країн, то на багатьох з них і досі побачимо у якості офіційного символу хрест. Багатьма європейцями він і досі сприймається як сакральний символ, який покликаний охороняти й захищати їхні країни. Навіть революції та перехід від монархії до республіки у більшості з них не вплинув на збереження традиційної європейської християнської символіки. Проте в Росії та Україні хресту було оголошено справжню ритуальну війну, яка тривала майже 80 років. Хрести скидали з куполів храмів, чинили над ними наругу, палили та нищили, їх забороняли зображувати, використовувати і носити на грудях. Якщо хтось у радянські часи носив на шії хрестик, того висміювали і ображали, це було предметом розбирання і осуду на роботі, в інституті чи школі. Відомо чимало випадків, коли за носіння хрестика могли звільнити з роботи чи відрахувати з навчального закладу, а у сталінські часи навіть запроторити до концтаборів. Для

комуністичного безбожного режиму хрест був невинним і поступово став головним символом спротиву тоталітарно-богоборчій системі. І вже хоч через це, після розпаду СРСР та проголошення державної незалежності, він мав би бути повернений до символіки України. Проте наслідки багаторічного комуністично-атеїстичного зомбування населення таки мали свої плоди: багато хто і досі боїться повернення цього сакрального символу.

Цьогоріч українці відзначають 100-ліття проголошення Володимирівського тризуба державним гербом України та 1030-ліття Хрещення Київської Русі святим Володимиром Великим. Проте його герб, який після прийняття християнства використовувався на монетах у поєднанні з зображенням хреста, і досі не повернуто країні. Вона і досі не має власного Великого державного герба...

1. Вістник Ради Народних Міністрів УНР. – 1918. – № 16 (7 квітня). – С. 1; Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. – К., 1997. – Т.2.– С. 78-79.
2. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К., 1918. – С. 552, 553, 560, 561; Модзалевський В., Нарбут Г. До питання про державний герб України // Наше минуле. Число 1. – Київ, 1918. – С. 119; Ралдугіна Т. Відродження національної символіки в часи Української революції 1917–1921 років // Студії з історії Української революції 1917–1921 років: Збірник наукових праць на пошану доктора історичних наук, професора Р. Пирога. – К., 2011. – С. 118-119; Климкевич Р. Прапор // Енциклопедія українознавства. – Львів, 1996. – Т. 6. – С. 2309–2310.
3. Румянцева В. В. Емблеми земель гербы городов Левобережной Украины периода феодализма. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 18-23; Сергійчук В. Доля української символіки. – К., 1990; Сергійчук В. І. Національна символіка України. – К., 1992; Гломозда К., Яневський Д. Історичні гербові відзнаки та прапорові барви України // Укр. іст. журн. – 1990. № 4. – С. 43–55. Белецкий С. В. Знаки Рюриковичей. «Исследования и музеефикация древностей Северо-Запада» (СПб.), 2000–01, вып. 2–3; Белов О.Ф., Шаповалов Г.І. Український тризуб: історія дослідження та історичний реконструкт. К.–Запоріжжя, 2008.
4. Трембіцький В. Український Національний та Державний Герб // Календар-альманах Українського Народного Союзу на 1967 рік. – Джерзі Ситі; – Нью-Йорк, 1966. – С.168–174.
5. Грушевський М. Державний герб України // Народня воля. – 1917. – № 159 (25 (12) листопада). – С. 1.
6. Грушевський М. Там само. – С. 1.
7. Грушевський М. Там само. – С. 1; Оглоблин О. Праця Юрія Нарбути над утворенням українського Державного Герба і Державної Печаті: з архіву Ю.Нарбути // Державницька Думка (Філадельфія). – 1951. N 4; Модзалевський В., Нарбут Г. До питання про Державний герб України. «Наше минуле», 1918, № 1.
8. Ковалевський М. При джерелах боротьби. – Інсбрук, 1960. – С. 385–386.
9. Народна воля, 25 листопада 1917 р.; Грушевський М. Український герб // На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк–Львів–Київ–Торонто–Мюнхен, 1992. – С. 90-91.
10. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. – К., 1996. – Т. 1. – С. 482, 493; Українські гроші. Опис державного кредитового білета на 100 карбованців // Нова Рада. – 1917. – № 216 (23 грудня (ст. ст.)). – С. 3; Обідний М. Графіка Українських грошових знаків // Стара Україна. – 1925. – Ч. XI–XII. – С. 198–200; Гнатишак М. Замітки до державних грошей України з 1917–20 років // Літопис Червоної Калини. – 1935. – Ч. 2. – С. 5–9.
11. Вістник Ради Народних Міністрів УНР. – 1918. – № 16 (7 квітня). – С. 1; Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. – К., 1997. – Т.2.– С. 78-79.
12. Грушевський М. Український Державний герб... – С. 1.
13. Антонович Д. Спогади про Українське Морське Міністерство // Військо України. 1992. – № 5. – С. 74.

14. Трембіцький В. Хрест в українських державних інсигніях на гербах та прапорах в 1918–1920 роках // Богословія. – Рим, 1984. – Т. XLVIII. – С. 157; Трембіцький В. Український Національний та Державний Герб / В. Трембіцький // Календар-альманах Українського Народного Союзу на 1967 рік. – Джерзі Ситі; – Нью-Йорк, 1966. – С. 168–174.
15. Антонович Д. Згад. праця. С. 74; Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 1. – С. 384; Кущинський А. Історія першого закону про державний герб України // Молода Україна. – 1964. – Ч. 115 (липень). – С. 17–18.
16. Вістник Ради Народних Міністрів УНР. – 1918. – № 16 (7 квітня). – С. 1; Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. – К., 1997. – Т. 2. – С. 78-79.
17. Українська Центральна Рада... – С. 78-79.
18. Шрамченко Святослав. Закон про державну національну флоту та його виконавці // Військо України. – 1993. – № 4. – С. 27-38; Трембіцький В. Хрест в українських державних інсигніях на гербах та прапорах ... – С. 157.
19. Українська Центральна Рада... – С. 165; Також див.: ЦДАВО. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 4–4зв.
20. Закон про державний герб України // Вісник Ради Народних Міністрів УНР. – 1918. – № 15. – 5 квіт. – С. 1. Також див.: ЦДАВО. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 25; Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 3; Українська Центральна Рада. – Т. 2. – С. 166 (док. № 85); Про створення української національно-державної символіки у роки визвольної боротьби (1917–1920 рр.) / Підг. Д. Ф. Розовик // Український історичний журнал. – 1999. – № 4. – С. 117 (док. № 5).
21. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941– 1944/ Упорядник Жанна Ковба. Науковий редактор Андрій Кравчук. – Київ: Дух і Літера. 2003. С. 55; Трембіцький В. Хрест в українських державних інсигніях на гербах та прапорах ... – С. 157.
22. Малаков Д. Кричевські в Києві // Родовід. – 1997. – № 15. – С. 72.
23. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К., 1918. – С. 552, 553, 560, 561; Модзалевський В., Нарбут Г. До питання про державний герб України... – С. 119; Радугіна Т. Відродження національної символіки в часи Української революції... – С. 118-119; Климкевич Р. Прапор... – С. 2309–2310.
24. Закони про тимчасовий Державний устрій України // Державний вісник, № 1. 1918, 10 травня. С. 1.
25. Трембіцький В. Державні службові прапори Гетьманського двору 1918 р. // Гетьманський Голос. – 1979. – Ч. 3-4. – С. 24-33; Маляревский А. И. На переэкзаменовке: П. П. Скоропадский и его время / А. И. Маляревский // Архив Гражданской войны. – 1922. – № 2.
26. ЦДАВО України. – Ф. 3766, оп. 1, спр. 153, арк. 115; Шрамченко С. День свята Української Державної флоту // Літопис Червоної Калини. – 1933. – Ч. 6. – С. 14; Морський прапор // Відродження. – К., 1918. – Ч. 89. – 18(5) лип. – С. 3.
27. Шрамченко С. День свята Української Державної Флоту // Літопис Червоної Калини. – Львів. – 1933. – Ч. 6. – С. 13–15.
28. Там само.
29. Трембіцький В. Прапори України 1918 року // Знак. – Ч. 4 (листопад, 1993). – С. 1-2.
30. Трембіцький В. Там само. – С. 1-2.
31. Шрамченко Святослав. Закон про державну національну флоту та його виконавці... – С. 27-38; Трембіцький В. Прапори України 1918 року // Знак. – Ч. 4 (листопад, 1993). – с. 1-2; Крип'якевич І. Історія українського війська (Від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів. – Л.: Світ, 1992. – С. 712-713; Климкевич Р. О. Український військово-морський майвець // Вісті комбатанта. – 2008. 5 лист.
32. Гай-Нижник П. П. З історії створення державного герба та печатки Української Держави Павла Скоропадського // Архіви України. – 2001. – № 6. – С. 105; Гречило А. Проекти герба та печатки Української Держави Павла Скоропадського

// Український археографічний щорічник. – К., 2007. – Вип. 12. С. 101; Ралдугіна Т. Відродження національної символіки в часи Української революції... С. 119.

33. Модзалевський В., Нарбут Г. До питання про державний герб України... – С. 119–128.

34. Гречило А. Проекти герба та печатки Української Держави Павла Скоропадського... – С. 104.

35. Трембіцький В. Хрест в українських державних інсигніях на гербах та прапорах... – С. 157.

36. Шрамченко С. День свята Української Державної Фльоти... – С. 13–15.

37. Кущинський Л. Чи має бути хрест на державному гербі тризубі / Л. Кущинський // Церковний календар-альманах на 1975 рік. – Чикаго, 1975. – С. 123.

38. ЦДАВО України. – Ф 1078. – Оп. 1. – Спр. 1-а, – Арк. 63.

39. Клейноди України: з історії державної і національної символіки. Комплект кольорових художніх сувенірних листівок. – М., 1991. – Лист. 25,27.

40. Ортинський І. Хрищення, хрест та харизма України. – Рим – Мюнхен – Фрайбург, 1988. – С. 157-163.

41. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941–1944... – С. 55.

42. Огієнко І. (Обсерватор). Перешкоди для визнання українських Церков // Слово Істини, Вінніпег, Канада, – Ч. 3 (27), січень 1950. – С. 3-10.

43. Білозір О. Великий Державний Герб України. Яким він має бути... // Українська правда. Блоги. Мережевий ресурс. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/bilozir/4aba5931c4900/page_2/ [дата звернення: 23.09.2009].

Annotation: *In the article the question of introduction during the national liberation struggle of 1917 – 1921 is investigated. trident as the state emblem of independent Ukraine, the existing disputes around this and attempts to use a trident with a cross as a symbol of the country are considered. Despite the resistance and attempts of the Ukrainian left, socialists and Bolsheviks to throw out the cross from the trident, it still continued to be preserved as a traditional symbol of Ukraine in national symbols. It was used on the first Ukrainian money, in the Ukrainian navy and army. Later, it was this symbol used in the exile followers of the Ukrainian national-conservative hetman movement (supporters of the Hetmanate P. Skoropadsky), as well as representatives of Ukrainian churches in the diaspora (both Orthodox and Greek Catholics). When in 1939 the Sejm of the Carpathian Ukraine decided to secede from Czechoslovakia and proclaimed complete state independence of the Carpathian Ukraine, the trident with the cross was also recognized as its state emblem. Since the time of the national liberation struggle of 1917-21. in Ukraine and further in emigration, the trident with the cross firmly entered the Ukrainian heraldic, historical and religious traditions and became an integral part of it.*

Keywords: *Trident, Cross, Coat of arms, Ukraine, UNR, Ukrainian state, D. Antonovich, M. Grushevsky, P. Skoropadsky.*

